

AZ APHAIA-TEMLOM

Az olyan épületekben, mint amilyen az aiginai Aphaia-templom, van valami érthetetlen, más szóval: közvetlenül érthető, s ez az épület számára választott hely. Ha egy helyre azt mondják, hogy szent, rendesen emléke van, valami történt ott, s az avatta fel. Talán égi lény jelent meg, talán hős vére omlott ki, de mindig valaki által vált szentté. A görög templom sohasem érthető egészen a hely nélkül. Ott is történt valami, ahogy Eleuszisban Démétér megajándékozta az emberiséget a búzával. Delphoiban a világ közepe fölött találkozott Zeus két sasa. De ami ott történt, nem független a helytől, hanem éppen belőle jön, mond róla valamit, megmondja róla, hogy mi. A mítosz is a hely génuszáról beszél. A görög templom szent helyen épült, de nem azért, mert isten vagy hős emléke szentelte meg, hanem azért, mert a hely maga szent. Az istenség is azért választotta, hogy ott jelenjék meg, a hely maga is az isten megnyilatkozásának egy formája: ahogy Eleuszis démétéri, Delphoi vagy Délosz apollóni, Dodona zeuszi, a Szunion-fok poszeidóni.

Szent hely, ahol istenség van jelen, és pedig a hely az istenről beszél, az isten a helyről. A föld minden pontja tud valamit mondani a földöntúlról, hiszen minden helynek van génusza, s a természet mindig utal a természetfölöttire. Aki látott valaha francia tájat, párák, világoszöld rétet és erdőt, amelyben aranyló fátyol ragyog, fel fogja ismerni Corot képein a folyóktól behálózott, szelíden lankás Galliát és génuszát, és azt, hogy e világos, nedves és csillogó üdeség még a városokat is áthatja. Elő kell venni Kubin képeit, és az ember tapasztalni fogja, hogy a sikátornak, a bérházak udvarainak, pincéinek és utcasarkoknak is van génusza: sötét, mocskos, rosszindulatú, melankolikus természetfölöttiség lappang itt. Van hely, amely megnyugtat, s van, amely nyugtalanít. Ahol békés, vagy gonosz szellem lakik. Van kísérteties hely, van fenséges, bájos, szomorú. A természetet sohasem lehet elválasztani a természetfölöttitől.

A görög tájban négy elem van együtt: az ég, a tenger, a szikla és a növény. A kristályosan átlátszó ég, a bíborszínben lángoló tenger, a fehér szikrázó mészköszikla és az ezüstzöld levelű növény. Ebben a tájban minden tiszta, a szemnek külön meg kell szokni az élesen hasító fényt. Van benne a ragyogásban valami, ami fájdalmas. Mert végső határon áll. Többet már az ember nem bírna el. Lángból van itt minden, színtelen lángból abból, amelyik a legjobban perzsel. A hely sajátja ez. Nem jön valahonnan. A görög hely génusza szellem. Az ég, a tenger, a szikla, a növény átítatva és telítve a rettenetesen sugárzó elemmel, amiből csak egy kevéssel legyen több, már nem éltet, hanem kábít, még egy kevéssel több megfoszt az éstől, még egy kevéssel több, megfoszt az élettől. A görög ég szellem-ég, a tenger szellem-tenger, a szikla szellem-szikla, a növény szellem-növény. Csak itt érthető meg, hogy mi a logosz, a dolgok lángja, a tárgyakból sugárzó értelem, az egész világ nem egyéb, mint ahogy Hérakleitosz mondja pürosz tropai, a tűz változása, és hogy az élet présztér, forró lehelet.

Egész Görögország tája e forró káprázat, még ott is, ahol a tenger nem látszik, mert nemcsak a sós párát hozza el a szél, az égen is tündöklük a távoli bíbor, még a kopár hegységekre is elér a völgyek sötétzöld ragyogása. A négy elem ott van minden vidéken: Attikában szelíden és nyíltan, a Taigetosz hegyei között keményen és félelmetesen, minden kis szigeten új és más jellemvonással. Aigina fokán, fent, ahol az Aphaia-templom áll a fehér kőzetten, fölötte a kék ég, a hegyoldal benőve fával, s lent a távolban, mélyen a tenger, ugyanaz a sugárzás, a szellem-táj, azt lehet mondani, a végsőig fokozva. Az embernek eszébe se jut kételkedni abban, hogy szent istenség van jelen. Egy mítosz azt mondja, hogy Aphaia szép fiatal nő volt, s szerelemtől üldözve itt talált menedéket. Megpihenhetett, a hatalom, amelynek rettenetességét artemiszi lényre érezte, nem üzte tovább. A vidék erről a békéről beszél. Sajátságos egyöntetűség, amit a nagy művészek alkotásaiban stílusnak neveznek, minden kis rész ugyanazt mondja, mint az egész. A végtelenül megnyugtató a táj minden részében

megvan. A kövek egy stílusban készültek a hegy domborulatával, a bokrokkal és az ég színével. Valami felé az egész táj zárt, a félelmetes erők világa felé. El van határolva a túlnantól. Az ember teljesen biztosan érezheti magát. A másik oldalon pedig teljesen kitérve: ez az ismerős, az emberi, életszerű, meleg, barátságos és kedves föld. A vidék ezt a földet nyitja ki a szemnek, semmit a rettenetesből, sem havas hegycsúcsot, sem borzasztó hullámokat, sem sivatagot, sem szakadékos völgyeket, sem óriás fákat. Szelíd, simogató és mosolygó táj. Itt áll az Aphaia-templom, ahol távol vannak az istenek, mint üldöző hatalmak, de jelen vannak, mint megnyugtató szellemek, ahol nem kínoznak, hanem szelíden simogatnak, s arcuk nem villámlik, hanem mosolyog

Soha még, mondja egy gondolkozó, művészetben nem nyilatkozott meg más, mint titok, ami titok is maradt, és annak is kellett maradnia. A rejtély, bár mindenki láthatja, mégis rejtély marad, nyíltan feltárul, mégis elmondhatatlan. Az Aphaia-templom titka nem az a megfelelés, ami a hely, a mítosz és az épület között van. A hely is, mítosz is, épület is egy-egy művészet, amely ugyanazt tárja fenn, mondja el és fejezi ki, ugyanazt a feltárhatatlant és kifejezhetlent. Amit meg lehet fogni belőle, csak a benyomás, amit az emberre tesz. A félelmetesség távolléte csak a hangulat. Az ember megmenekült valamilyen fenyegető veszélyből: most leül e kies helyre, olyan köre, amely ülésre kínálja magát, a fák és cserjék otthonosan vesznek körül, a tenger és az ég egymás tükrében csillognak. Az épület és a táj és a mítosz ugyanazt érezteti, a kiengesztelődést. De nem ez a titok. Amikor a szentélyt feltárták, a többi töredék között női fejet is találtak. Csak az orr egy része törött le, és valami a homlokból. De a hiba a kifejezést nem torzítja el. Arra is gondoltak, hogy talán szfinx-fej, vagy Aphaia feje. Mosolyog. Azt mondják: archaikus mosoly. Természetesen. De nem ez a megjelölés mond valamit erről a mosolyról, hanem ez a mosoly mondja meg mi az archaikus mosoly. Nem tudni, gyönyörűség még ezt elviselni, vagy már fájdalom, szelíd ez az arc, vagy már félelmetes. Más görög szobor is mosolyog, és egyiknek a kifejezése sem csupán a száj dolga: az ember érzi a vérében, az idegeiben, az agyában. E szobor mosolyának édes sugarait az ember csontjainak a megolvadásával érzi.

Mindegy akár a templomról, akár a tájról, akár a mítoszlól, akár e töredék fejről van szó. A világ e helyének egységes stílusa van, minden kis rész ugyanazt mondja el, amit az egész. Az oszlopocsarnok, az orozat szoborcsoportja, ahol a középen Pallas Athéné állott harcoló férfiak tömegében, a körülötte levő erdő s fölötte az ég, mind úgy mosolyog, mint a fej. Nem derű ez, annál áthatóbb áthatóbb és megmarkolóbb, nem csábítás, annál közömbösebb, nincs benne vidámság és nincs öröm, mégsem ijesztő. Nem a fensőbbrendűség és nem a tudás mosolya, a szépség mosolyog itt, a szépség, mint rejtély, nyíltan, mégis titokzatosan, ez a szépség, amit az arc is kifejez és elmond, vagyis a kifejezhetlent és az elmondhatatlant. Az is, és az oszlopok is, a szobrok mind, az egész templom és a táj. Aki ezt a fejet nem értette meg, semmit sem tud arról, mi a szépség. Megérteni? mi az *comprendre c'est sentir de l'esprit*, ahogy Helvetius mondja, szellemmel érzékelni. A megértésnek semmi köze az intellektushoz, érzéki átélés ez is, de a szellem érzékisége. Megérteni annyi, mint beszívni a szellemet, szellemmel végigtapogatni és szellemmel látni. *Das Schöne ist nichts als des Schrecklichen Anfang den mir noch gerade ertragen* a szépség nem más, mint a borzasztó kezdete, amit az ember még el tud viselni. Van egy határ, amelyen túl az ember egyszerűen megszűnik, feloldódik a nála mérhetetlenül magasabb rendű lények számára készült légkörben, az ember számára elviselhetetlen elemek között. Ez az istenek világa, és ennek a világnak határa az, amit az ember még lát, de már nem látja, amit még érez, de már érezhetetlen, amit felfog, de felfoghatatlan, amit el tud érní, de elérhetetlen, ami számunkra még megnyilatkozik, de már rejtve marad. Ez a szépség. Ami túl van, az szörnyű, a megsemmisülés, a titok, a rejtély, a kimondhatatlan, mert az ottani elemeket csak azok bírják el, akiknek léte az emberénél sokkal erősebb. Ezen a határon, sem innen, sem túl, pontosan a határon van a szépség. A művészet mindig titkot mond, azt a titkot, amit elrejt. Eléri azt a végső határt, amit az ember

elérhet s amin nem lehet átlépni. Ez a legtöbb: und wir bewundern es so, weil es gelassen verschamt uns zu zerstörens ezért csodáljuk úgy, mert szelídsége túlságosan megvet ahhoz, hogy szétromboljon. A rettenetes túlnan kiengesztelve néz. Ez a szépség mosolya: Az Aphaia-mosoly a töredék fej értelme. A tájból nőtt a templom, a templomból a szobor, a szoborból a mosoly, a mosolyon át belátni a szoborba, a szobron át a templomba, a templomon át a tájba, a tájon át meglátni a rettenetést, az emberinél magasabb létet, a természetfölöttit. Most már érthető, hogy az aiginai hegyen miért fájdalmas a ragyogás, miért hasít a káprázat, és miért van az, hogy nem tudni, a töredék fej mosolya szelíd, vagy félelmetes. Azért, mert szelíd is, meg félelmetes is, csábít, miközben az embert emészti, mint a tűz eláraszt és ölelésével sorvaszt, rettenetes szépsége felkorbácsol, átható gyönyört fakaszt, ugyanakkor mélységes melankóliát. Többet már az ember nem bír ki. Végő határon áll.

A templom oszlopai archaikus dór oszlopok, olyanok, mint az athéni Parthenónéi vagy a korinthuszi Apollón-temploméi. Ami az athéni, korinthuszi és aiginai oszlopok között a különbség, azt a korból és kőből és művész egyéniségéből nem lehet megérteni. Elvégre a művészet nem korból, nem egyéniségből készül. Az Aphaia-templom oszlopai ugyanabból a mosolyból valók, amit a fej sugároz, ami ott látható az oromzaton Pallasz Athéné arcán, a körülötte levő harcosokén, az egész templomon és a tájban. Szörnyű és megragadó, simogat és megremegtet, gyönyörű és fájdalmas. A túlnan itt ezen a helyen megenyhül, anélkül, hogy feladná magából a borzasztót. Az istenek világának lángoló elemei kiengesztelve mosolyognak. Ebből a kiengesztelt mosolyból készült az egész templom, ez a titka, ez a kimondhatatlan mondanivalója. Fölösleges még stílusról beszélni és összehasonlítani, ha az ember tudja, hogy a templom anyaga az Aphaia-mosoly. Megbabonázó sugárzás, ami az embert legmélyebb lényében találja el, túlról intézett ölü tekintet édességbe rejtve, mérges és kábító illat, olvadó mézíz, csillogó fény, belenyilal az emberbe, észvesztő, szüntelenül izzó, örületet felkeltő virág-mosoly, amitől az ember elfelejti ki, mi, hol van, miért, maga is izzóvá lesz, elkábul, megolvad, mindez a pusztító éteri szépség itt beleszívódott a kövekbe, az égbe, a tengerbe, a fákba, az oszlopokba, átította és természeté vált. A föld és a földöntúli találkozott, szent hely. Ezért épült itt az Aphaia-templom.